

RECENZJE I OMÓWIENIA

Przegląd wybranej literatury naukowej ukraińskiej dotyczącej dawnych elit Ukrainy (2006–2009)

Moda na zainteresowanie elitami społecznymi, która rozwinęła się w Polsce po 1989 r., dotarła również z pewnym opóźnieniem na Ukrainę. Od kilku już lat wydawane są u naszych wschodnich sąsiadów liczne publikacje poświęcone szlachcie ziem ukraińskich, genealogii rodzinnej, heraldyce. Nasze powiązania historyczne (wspólne państwo, wspólne elity itd.) powodują, że wiele studiów w sposób naturalny nie tylko dotyczy historii ziem ukraińskich, ale również spraw polskich. Tematyka dotycząca elit jest tego najlepszym przykładem. Badania dotyczące szlachty Ukrainy muszą opisywać miejscową Polonię i w efekcie interesować polskich badaczy.

Z historyków zajmujących się już dłuższy czas elitami trzeba na pierwszym miejscu wymienić Sergiusza Łysenkę i Evgena Czerneckiego. Obaj badacze od kilku lat pracują nad pełną ewidencją szlachty wylegitymowanej na Ukrainie. W roku 2002 wydali obszerne opracowanie poświęcone szlachcie wylegitymowanej przed Centralną Komisją Rewizyjną w latach 1840–1845 (*Spisok šlăhti Volins'koï, Kiïvs'koï ta Podil's'koï gubernij, dvorâns'ki prava âkoï perevîla Central'na revizijna komisiâ [1840–1845 rr]*, [w:] S. Lisenko, Ê. Černec'kij, *Pravoberežna šlăhta kîn. XVIII – perša pol. XIX ct.*, [t. 1], Bila Cerkva 2002, II wyd. poprawione i uzupełnione: Bila Cerkva 2007)¹. Kolejną ich pracą był wykaz szlachty wylegitymowanej w guberniach wołyńskiej i kijowskiej (spis dla guberni podolskiej w przygotowaniu) do początku lat 30. XIX w. (*Legitimovana pravoberežna šlăhta [kînc' XVIII – seredina XIX ct.]*, t. 2, *Spisok legitimovanoï šlăhti Kiïvs'koï guberniï*, t. 3–5, *Spisok legitimovanoï šlăhti Volins'koï guberniï*, Bila Cerkva 2006)². Spora część rodzin wymienionych na kartach tych czterech tomów nie przeszła już przez kolejną weryfikację szlachectwa w latach 40. i 50., czyli zabrakło jej w kolejnych rejestrach szlachty. Po wydaniu brakującej

¹ Dokładniejsze omówienie tej pracy zamieściłem w: „Przeglądzie Wschodnim” 2004, t. 9, z. 3 (35), s. 755–756.

² Bardziej szczegółowe omówienie tej pracy patrz w: „Przeglądzie Wschodnim” 2007, t. 10, z. 3 (39), s. 794–796.

części, będzie to najpełniejszy spis rodzin szlacheckich, jakie żyły na obszarze ziem ukraińskich w 1. poł. XIX w. Autorzy zestawili go na podstawie materiałów dotychczas niepublikowanych i znajdujących się w archiwach Ukrainy. Najwięcej materiału zebrali w Centralnym Historycznym Archiwum Państwowym Ukrainy w Kijowie i w Państwowym Archiwum Obwodu Kijowskiego.

Opracowania poświęcone szlachcie ziem ukraińskich wydawał również sam Evgen Czernecki. W 2006 r. opublikował pierwszy tomik herbarza szlachty Ukrainy prawobrzeżnej (*Pravoberežnij gerbivnik*, t. 1, *Šlâhta Vasil'kivs'kogo, Tarašans'kogo ta Zvenigorods'kogo povitiv*, Bila Cerkva 2006, ss. 152) zawierający spisy z trzech powiatów: wasylkowskiego, taraszczańskiego i zwinogródzkiego guberni kijowskiej, głównie rodziny drobnej szlachty z 1. poł. XIX w. Tom liczy blisko 3500 pozycji. Opracowany został na podstawie dokumentów przechowywanych w archiwach kijowskich. Książka przynosi wyłącznie podstawowe dane o rodzinach: 1) nazwisko (pisownia ukraińska i rosyjska, czasami także polska); 2) nazwa herbu; 3) miejsce odnotowania rodziny: powiat, miejscowość; 4) daty informacji o występowaniu rodziny; 5) źródło informacji. Do wykazu dołączono wizerunki herbów; spis alfabetyczny herbów (w języku ukraińskim i polskim), przy każdym herbie podano rodziny, które danego herbu używały; spis wykorzystanych źródeł; mapę trzech guberni – kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej oraz mapę powiatów wasylkowskiego, taraszczańskiego i zwinogródzkiego; a także indeks miejscowości. W kolejnym tomie herbarza Czernecki opublikował informacje o 378 rodzinach z guberni kijowskiej, zaczerpnięte z akt komisji powołanej do kontroli prac kijowskiego zgromadzenia szlacheckiego w 1838 r. (*Pravoberežnij gerbivnik*, t. 2, *Notatki pro legitimovanu šlâhtu Kiivs'koï guberniï [1801–1804 rr.]*, Bila Cerkva 2007, ss. 202). Komisja przeprowadziła weryfikację legitymacji z lat 1801–1804. To opracowanie zawiera znacznie bogatsze informacje o wymienianych rodzinach. Obok nazwiska (w wersji ukraińskiej, rosyjskiej i polskiej), podano nazwę używanego herbu; informację o przebiegu procesu legitymacyjnego; dane o najstarszym dokumencie dotyczącym rodziny; wiadomości biograficzne o niektórych jej członkach; spis źródeł. Niektóre notki są bardzo obszerne i zawierają wiele szczegółów genealogicznych. W podobny sposób zostały zredagowane kolejne dwa tomy herbarza zawierające materiały weryfikacyjne legitymacji szlacheckich z lat 1802–1810 i 1803–1816 (*Pravoberežnij gerbivnik*, t. 3, *Notatki pro legitimovanu šlâhtu Kiivs'koï guberniï [1802–1810 rr.]*, Bila Cerkva 2007, ss. 188; t. 4, *Notatki pro legitimovanu šlâhtu Kiivs'koï guberniï [1803–1816 rr.]*, Bila Cerkva 2008, ss. 188). W tomie trzecim opisano 523 rodziny, a w czwartym – 312. Do tomu trzeciego został dołączony krótki artykuł Olega Odnoroženki z Charkowa o ukraińskim (ruskim) nazewnictwie herbów używanych przez szlachtę Rzeczypospolitej (*Ukraińs'ki nazvi rodovih gerbiv Koroni Pol'skoï*). Przy artykule jest tablica porównawcza nazw herbów (nazwa polska, pochodzenie herbu, nazwa ruska, nazwa ukraińska). Trzy ostatnie tomiki herbarza

Ukrainy prawobrzeżnej Czernecki opracował na podstawie dokumentów znajdujących się w zespole Centralnej Komisji Rewizyjnej (fond 481) ze zbiorów Centralnego Archiwum Historycznego w Kijowie [dalej: CDIAU]. W stosunku do prac przygotowywanych razem z Sergiuszem Łysenką, w herbarzu Czernecki wprowadził pewne istotne zmiany. Ważną rzeczą jest zachowanie oryginalnej pisowni źródła w przypadku brzmienia nazwisk. Podobny walor ma zapis w języku polskim, tam gdzie pojawia się on w dokumentach. Niewątpliwym brakiem herbarza jest szczupłość danych, jakich dostarcza na temat opisywanych rodzin. Trudno tu bowiem mówić o bogactwie wiadomości genealogicznych i biograficznych. Jest to jednak konsekwencja charakteru wykorzystanych przez autora źródeł. Z kolei biorąc pod uwagę, że opisuje on głównie rodziny rekrutujące się z grupy drobnej szlachty, to i tak większość informacji jest unikatowa, po raz pierwszy prezentowana drukiem. Dotąd nie znaliśmy nawet brzmienia nazwisk wielu rodzin szlacheckich tego regionu, nie mówiąc już o innych szczegółach ich biografii. Jednocześnie istotnym plusem tej formy prezentacji danych jest ich masowość. Trzeba pamiętać, że drobna szlachta na Ukrainie liczyła ok. 250 tys. osób. Im większą grupę przebadamy, tym bardziej wiarygodne będą ostateczne rezultaty naszej pracy. A omawiane wykazy i herbarze niewątpliwie będą pomocne przy badaniach naukowych nad szlachtą ziem ukraińskich.

Omówione prace nie są jedynymi, jakie w ostatnim czasie opublikował Czernecki. Jest on również autorem zbioru studiów (*Pravoberežna šlăhta za rosij's'kogo panuvannâ (kînc' XVIII – počatok XX st.). Džerela, struktura stanu, rodi*, Bila Cerkva 2007, ss. 170) poświęconych szlachcie Ukrainy. Autor omawia w nich m. in. problem migracji drobnej szlachty na Ukrainę i jej dalsze losy na tym terenie, na wybranych przykładach zaczerpniętych ze źródeł archiwalnych. W osobnym szkicu charakteryzuje źródła do dziejów szlachty w trzech guberniach. Artykuły te wnoszą niewiele nowych informacji i trudno je określić mianem opracowań monograficznych. Ostatni nie dostarcza nawet podstawowej charakterystyki źródeł archiwalnych (zespołów) dotyczących szlachty i miejsca ich przechowywania na Ukrainie. Bardziej interesujący jest materiał umieszczony w kolejnych partiach książki. Pojawia się tu np. artykuł poświęcony drobnej szlachcie wyznania prawosławnego na Kijowszczyźnie. Autor zamieścił w nim wykaz rodzin szlacheckich prawosławnych z powiatu wasylkowskiego, z przypisaniem do konkretnych parafii. Materiał ten wskazuje na ważny problem ziem ukraińskich – szlachta na tym terenie była nie tylko wyznania katolickiego, część z niej była prawosławna lub unicka. Różnica wyznań wiazała się z reguły z inną tożsamością etniczną. Bardzo często drobna szlachta na Ukrainie porozumiewała się w języku ukraińskim lub mieszanym polsko-ukraińskim, i nie zawsze uważała się za Polaków. Ostatnią część książki Czerneckiego zajmują dwie monografie (genealogie) rodzin Chojeckich i Szaniawskich. Na większą uwagę zasługują Chojeccy – zamożna rodzina ziemiańska

z Ukrainy, skoliigacona w XIX w. z wieloma domami na Ukrainie. Oba opracowania autor sporządził głównie na podstawie źródeł archiwalnych ukraińskich i opracowań drukowanych. Nowsze dane uzupełniono informacjami przekazanymi przez członków rodziny (Szaniawscy), niestety zabrakło ich w przypadku Chojeckich. Widocznie autorowi nie udało się dotrzeć do żyjących potomków tego rodu. Do obu monografii sporządzono tablice genealogiczne. Trzeba mieć nadzieję, że autor nie poprzestanie na prezentowanych opracowaniach i będzie kontynuował swoje studia historyczne nad dziejami szlachty ziem ukraińskich.

Prace Sergiusza Łysenki i Evgena Czerneckiego ukazują się w wydawnictwie Oleksandra Pszonkiwskiego w Białej Cerkwi. Ta oficyna podjęła również inną bardzo cenną inicjatywę edytorską w postaci serii przedruków starych książek dotyczących historii Ukrainy. W pierwszej kolejności udostępniło prace Lawrentia Pochilewicza (*Skazaniâ o naceleennyh mestnostâh Kievskoj Gubernii, ili statictičeskiâ, istoričeskiâ i cerkovnyâ zamětki o vsěh derevnâh, selah mestečkah i gorodah, v predelah gubernii nahodâšihśâ*, Bila Cerkva 2007, ss. 641³; *Kraěznavčì pracì*, Bila Cerkva 2007). Drugi tom zawiera trzy opracowania Pochilewicza: opis powiatu kijowskiego i radomyskiego⁴, monografię Czarnobyli⁵ oraz opis monastyrów i cerkwi Kijowa⁶. Oba tomy zostały poprzedzone obszernymi wstępami wydawców. W pierwszym tomie, we wprowadzeniu pióra Oleksego Staroduba i Evgena Czerneckiego, znalazła się biografia Pochilewicza i omówienie jego twórczości pisarskiej. W drugim wstęp napisał Leonid Tymoszenko, poświęcając go percepcji prac Pochilewicza w historiografii XIX i XX w. Praktycznie wszystkie opracowania Pochilewicza udostępnione w obu tomach zainteresują czytelnika polskiego, ale szczególną wartość mają dwa pierwsze dzieła: opis miejscowości guberni kijowskiej i powiatów kijowskiego oraz radomyskiego. Prace te dostarczają wiadomości na temat ponad 2000 miast, miasteczek i wsi Kijowszczyzny w XIX w., ich teraźniejszości i przeszłości. Dla historyków zajmujących się szlachtą i ziemiaństwem tego regionu bardzo cenne są tu wykazy właścicieli ziemskich, obfitujące w różne dodatkowe informacje biograficzne i genealogiczne. Autor nie tylko starał się podać nazwiska współczesnych mu dziedziców danej posiadłości, ale także dawał przegląd zmian własnościowych z przeszłości. Czytelnik studiujący *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. I–XV,

³ Pierwodruk: L. Pohilevič', *Skazaniâ o naceleennyh' městnostâh' Kievskoj Gubernii, ili statictičeskiâ, istoričeskiâ i cerkovnyâ zamětki o vsěh' derevnâh', selah' mēstečkah' i gorodah', v' predelah' gubernii nahodâšihśâ*, Kiev' 1864.

⁴ Pierwodruk: L. Pohilevič', *Uězdy Kievskij i Radomysl'skij. Statističeskiâ i istoričeskiâ zamětki o vsěh' naseleennyh' městnostâh' v' ètih' uězdah' i s' podrobnymi kartami ih'*, Kiev' 1887.

⁵ L. P.[ohilevič], *Gorod' Černobyl' (Kievskoj Gubernii) opisannyj otstavnym' voennym'*, Kiev' 1884.

⁶ L. Pohilevič', *Monastyri i cerkvi g. Kieva. Prežnee i nyněšnee sostoânie ih' i sredstva so-deržaniâ pričtov'. A takže inověčeskie molitvennye doma*, Kiev' 1865.

Warszawa 1880–1902), nie zawsze zdaje sobie sprawę z tego, że dużo szczegółów znajdujących się w *Słowniku...*, a dotyczących miejscowości guberni kijowskiej, pochodzi właśnie z prac Pochilewicza. Nie mniejszą wartość dla badań ma inna publikacja oficyny białocerkiewskiej: *Prihody i cerkvi podol'skoj eparhii*, pod redakcją Evfimiâ Secinskiego (Bila Cerkva 2009, ss. 994)⁷, zawierająca opisy ponad 1400 miejscowości guberni podolskiej. Należy dodać, że prace Pochilewicza i Siecińskiego zostały przez wydawcę zaopatrzone w dobrze wykonane indeksy (osobowe i geograficzne), które znacznie ułatwiają poszukiwania. Nie można przy tym zapominać, iż pierwodruki wspomnianych dzieł są w Polsce trudno dostępne i znajdują się w nielicznych bibliotekach.

Wśród historyków zajmujących się interesującą nas tematyką społeczną na Ukrainie należy jeszcze wymienić Wiktorię Kolesnik z Winnicy. Kolesnik opracowała obszerny słownik biograficzny Polaków związanych z regionem winnickim, w obecnym obwodzie winnickim (Viktoriâ Kolesnik, *Vidomi polaki v istorii Vinniččini*, Vinnicâ 2007, ss. 1007). Praca zawiera ponad 500 biografów osób reprezentujących różne środowiska społeczne i pochodzących z różnych epok. Słownik w dużym stopniu powstał na podstawie drukowanych opracowań polskich (*Polski słownik biograficzny*, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda* itd.), ale nie brakuje odesłań do źródeł rękopiśmiennych, zaczerpniętych z archiwów ukraińskich i uzupełniających gotowe opracowania biograficzne. Niektóre postaci doczekały się pogłębionych badań autorki i bardzo obszernych życiorysów (np. Joachim Wołoszynowski, Stanisław Stempowski, Franciszek Strzałko). W sumie lista wykorzystanych materiałów jest bardzo obszerna i dobrze świadczy o warsztacie Kolesnik i jej wytrwałości w kwerendach. Czytelnikowi polskiemu opisane postacie w większości są znane i dysponujemy na ich temat odpowiednią literaturą i źródłami. Trzeba jednak pamiętać, że publikacja ta jest przeznaczona dla czytelnika ukraińskiego, który znajdzie w niej przydatne kompendium do badań nad wspólną historią naszych narodów.

Wydając słownik, autorka z jednej strony wypełniła pewne braki w historiografii ukraińskiej, ale jednocześnie dokonała na Ukrainie prezentacji polskiej kultury i historiografii. Słownik jest bogato ilustrowany, ma indeksy (osób i geograficzny), a także słownik trudniejszych wyrażen oraz terminów.

Kolesnik jest również autorką monografii Podolskiego Towarzystwa Rolniczego, organizacji gospodarczej działającej na Podolu na przełomie XIX i XX w. (*Podil's'ke tovaristvo cil's'kogo gospodarstva i cil's'kogospodarc'koï promislovosti 1896–1918. Istorijnyj naris*, Vinnicâ 2007, ss. 159) powołanej do życia

⁷ Pierwodruk: *Trudy Podol'skago Eparhial'nago istoriko-statističeskago komiteta*, випуск' dev'atyj, pod' redakcieju cvâšennika Efimiâ Čecinskago, *Prihody i cerkvi podol'skoj eparhii*, Kameneč' Podol'sk' 1901.

przy poważnym udziale polskiego ziemiaństwa. Polacy od początku do końca dominowali w Towarzystwie, wpływając na kierunek jego działalności i rozwój. Siedziba organizacji mieściła się w Winnicy. Autorka na podstawie obszernej literatury (głównie źródła drukowane z epoki, związane z działalnością Towarzystwa – sprawozdania, informatory, periodyki itd.) omawia historię jego powołania oraz zakres i formy jego dwudziestoletniej działalności. Opracowała spis wydawnictw Towarzystwa i umieściła w książce wiele ilustracji, których większość pochodzi z rzadkich publikacji z początku XX w. Książka została zaopatrzona w spis wykorzystanej literatury, indeks osób i spis ilustracji.

Tadeusz Epsztejn